

Драган Тодоровић

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

Ивана Илић Крстић

Универзитет у Нишу – Факултет заштите на раду

ТОНИ РИСТИЋ: УЧИТЕЉ-ПУТНИК У „ПАТУЉАСТОЈ“ ШКОЛИ У ТОПЛОМ ДОЛУ (ПИРОТ)¹

О Топлом Долу

Топли До је најзабаченије пиротско село, у подножју Мицора, највишег врха на Старој планини. Од општинског центра дели га 33 км лошег пута. Бујице у сезони киша и снежни наноси до данашњих дана правац од Темске ка тој брдској насеобини чине повремено непроходним. Скрајнутост са важних комуникација утицала је да село на 800 м надморске висине задржи аутентични изглед с почетка прошлог века. Археолошка наука казује да се у римском периоду налазило на рубу *Via Militaris*, саобраћајнице која је долином Нишаве повезивала Ниш и Софију, те да су римске легије ту остављале своје болесне и рањене да се опораве (Стојковић 2010, 17). Под овим именом помиње се још у шеснаестом веку.

Целокупно становништво височког краја познато је по вештини израде дрвених предмета, а својевремено су у селу постојале три стругаре-поточаре. Старопланинска насеља Топли До и Засковци у прошлости су била позната и по сточарско-овчарској производњи. Преовлађујуће пољопривредно становништво педесетих је и шездесетих година прошлог века чувало по неколико стотина грла оваца, чије је млеко у заједничкој млекари прерађивано у сир, масло, качкаваљ и сурутку (Стојковић 2010, 42). Од свих некадашњих делатности, задржала се једино неконтролисана експлоатација шумског богатства.

Сиромашна села у подгорини Старе планине и Висока, па и Топли До, после Другог светског рата била су захваћена планским исељавањем, пре свега миграцијама према Војводини или ка индустријски развијеном Пироту. Депопулациони процеси довели су до тога да, према последњим пописним подацима, Топли До има 51 становника просечне старости 62,6 година (*Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији 2012*). У негда средишњем месту за производњу чувеног старопланинског качкаваља три четвртине кућа је напуштено. Међу ретким преосталим становницима царују два царства: старост и беда.

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Учитељ Тони Ристић

Тони Ристић није рођењем Пироћанац – гастарбајтерско је дете. Као другог сина, Ванче и Перунка добили су га последњег јануарског дана 1973. године за време привременог рада у иностранству, како се то тада говорило. Отац је радио у машинској струци у градићу Улму, општина Сефлинген, у тадашњој Савезној Републици Немачкој. После неколико година аргатовања у туђини, кући су се вратили таман кад је Тони стасао за упис првог разреда основне школе. Данас је Тони, такође, породичан човек. Са супругом Данијелом, просветном радницом у пиротској основној школи „8. септембар“, имају две кћери: старију Сандру, бруцошкињу и млађу Ању, у петом разреду основне школе. Домаћинство сачињавају и Тонијева мајка оронулог здравља и разведени, пет година старији брат.

Тони је уредно завршио средњу школу и пиротску Педагошку академију, али су затим његову генерацију задесиле несрећне и ратне деведесетет године прошлог века, обележене немаштином и несигурношћу. Кад су се стекли финансијски услови, 2008. уписује ванредно студије Учитељског факултета у Врању и завршава их 2012. године. Прво ради као наставник музичке културе на замени са непотпуним фондом часова у старијим разредима (5–8 разред) у Малом Суводолу и Сукову, истуреним одељењима основних школа „Вук Караџић“ и „8. септембар“ из Пирота. Године 2012. ради месец дана као учитељ у селу Крупцу, а од новембра као учитељ са пуним фондом у Топлом Долу. На том месту наследио је колегу Сашу Деспотовца, који после две године рада у Топлом Долу прелази у основну школу у Церови. Сваког јутра, уредно одржаваном „тојотом“ из 1991. године која још ниједном није заказала, креће на учитељску дужност у најудаљеније пиротско село подно Старе планине.

О школству у Топлом Долу

Још се није потпуно разданило, а брижни уча куповао је ужину својим ђацима у пекари на улазу у град, јер, како каже, у Топлом Долу не ради ниједна продавница. То је прва ствар коју редовно чини пре него што крене на работу. Када смо му се тог септембарског јутра придружили, пут Топлог Дола лило је као из кабла, али то није кварило атмосферу у аутомобилу. Тони нам је објашњавао да се радује што ће бити у прилици да са нама подели своја искуства службовања у истуреном одељењу. Све време, међутим, није одвајао поглед са друма. До Темске асфалтна се подлога некако и одржавала, сведоче о томе многобројне „закрпе“, дотле друга деоница од возача изискује довитљивост искусног планинара. Као што пастир познаје стазе и богазе којима се креће његово стадо, тако је и Тони напамет научио све „ударне рупе“ на коловозу, сада додатно поплављене. Као на скијашкој стази, вијугао је час лево, час десно, не крећући се брже од тридесетак километара на сат. А како другачије? Пролази-

ли смо живописном и атрактивном Темачком клисуром, у народу прозваном „Мали Колорадо“. Карактеристичног облика и јарко црвенкастих боја, стрме пешчарне литице понегде су достизале и 200 метара, надвијајући се над вијугави пут (слика 1). Обилне падавине покретале су и прве одроне, па нам је Тони демонстрирао како често, зарад безбедности других возача на путу, застане и уклони мањи или већи комад камена.

На самом улазу у село дочекује нас, у сенци високог дрвећа, напуштена касарна некадашње пограничне карауле. Кажу да је сада под ингеренцијом пограничне полиције; Тони се не сећа када је видео неког да отвара зарђалу, закатанчену капију. Средиште села слично множини других: малена ћуприја, испод које тече Теплодолска река, десна притока Височице, запуштен споменик пострадалим мештанима из Другог светског рата, чесма са две луле изворске воде, вијугава главна цада, приземни земљани домови сабрани у сокаке и засеоке. Педесетак метара од централног платоа две зграде посађене једна спрам друге са обе стране пута: црква посвећене преподобној мајци Параскеви, с краја деветнаестог века (слика 2) и девастирана зграда некада велике основне школе (слика 3).

Црква није напуштена, али је очигледно и да не ужива посебну бригу. Отвара се тек неколико пута годишње, обично о великим празницима, кад из Темске пристигне отац Рајко Глишовић, времешни парох у пензији, који брине о верским храмовима у пиротском крају (Todorović 2013). Висока дрвена капија са настрешницом облепљена је умрлицама. Неко је покосио траву у дворишту, па пажњу посматрача привлачи старински, зеленилом окружен и лепо украшен надгробни споменик. Таман кад смо помислили да припада неком свештеном лицу, изненадио нас је натпис: „Овде почива тело пок. Косте Младеновића – Гага“ и јасна фотографија добростојећег сеоског домаћина одевеног у традиционалне хаљине. Реч је о угледном Теплодољанину, богатом трговцу с краја деветнаестог века. Још је више овај крај задужио његов син Димитрије Младеновић-Гага, који је очев углед и иметак увећао почетком двадесетог века, извозом качкаваља, овнова и јарчева у Грчку. Остало је забележено како је за време Првог светског рата купио и поклонио српској војсци камион за снабдевање. И сам је учествовао на Солунском фронту, као поднаредник у коњичкој јединици. У пиротске анале биће прибележен као оснивач фабрике гумених производа „Тигар“ 1935. године и по томе што је између два светска рата изградио хидроцентралну изнад Темске (Стојковић 2010, 42–43).

Наспрам улаза у црквену зграду, на темељу од масивних камених блокова, постављен је звоник, сав од дрвене конструкције и са лименим кровом. Поглед нам, међутим, привлачи дугачка, накривљена чатмара обрасла густим шипражјем. Ради се о старој згради основне школе, у којој су прва слова срицали најстарији сељани. Детаљним претраживањем расположиве литературе сазнајемо да је школа подигнута пред истек деветнаестог века, 1896. године (Војчић 2003, 240). Иако су по *Закону о основним школама* из 1882. године основне школе у Србији биле шестогодишње, у реалности су углавном трајале четири. Тамо где није било петог и шестог разреда више основне школе, уче-

ници су могли да упишу тзв. *продужене школе*. Такве школе радиле су у пиротском крају у једанаест насеља, између осталог и у Топлом Долу.

Из „Списка основних школа и наставника Округа пиротског 1878–1914“ дознајемо да је у Топлом Долу службовала неколицина учитеља: Коста Спасић (заст.), Димитрије Стојановић, Милан Миљковић (заст.), Јордан П. Илић (заст.), Милан Поповић, Светислав Ристић, Станоје Радосављевић (вр. дужн.) и Љубисав Петковић (Војчић 2003, 202–238). Иако архива школе није однета или уништена од стране Бугара, стање школске зграде по завршетку Првог светског рата било је незавидно:

„Школска зграда је зидана од слабог материјала и у лошем је стању. Од просторија има учионицу, канцеларију, кујну и собу. Налази се на крају села. Клупе, сто и табла је једино што постоји у школи. За пиће се користи изворска вода. Снабдевање основним намирницама је отежано. Терен је брдовит. До Пирота се путује пешице, а на коњу отежано. Црква се граничи са школом. Причињена штета школској згради: кров срушен, патос изгорео, зидови оштећени, ограда однета. Износ штете 4.700 динара (Војчић 1998, 66).“

По ослобођењу, школске 1918/19. године настава се изводила само у другом полугођу, а у школској 1919/20. започела је тек 20. априла (Војчић 1998, 85). Тог је пролећа у школи учитељ Миливоје Јовановић држао предавања за одрасле о хигијени, због чега је, између осталог, годину дана касније у извештајима оцењен одличним наставником (Војчић 1998, 125). У Топлом Долу је школске 1920/21. године основана и прва *народна књижница*, са књигама добијеним на поклон од тадашњег Министарства просвете. На почетку школске 1930/31. године село бележи 1432 становника и осамдесет и једног ученика (Војчић 1998, 125). Некако у периоду између два светска рата, тачније 1928. године, просветне власти дозвољавају почетак изградње нове зграде основне школе. Иза стаје тачан податак када је примила прве ђаке, осим да је пред почетак Другог светског рата, школске 1939/39. године, била централна основна школа са 234 ученика и са издвојеним одељењем у суседним Засковцима (Војчић 2006, 12).

Још увек ратне, школске 1944/45. године, као привремени учитељ децу у Топлом Долу подучава Драгољуб А. Ставрић (Војчић 2006, 56), а мало касније, школске 1947/48. године, са 132 ученика у два одељења раде Надежда Р. Станковић и Бранислава Ч. Жунић (слика 4) (Војчић 2006, 159). Прва поратна деценија, пре него што су кренуле миграције према Пироту и другим градским центрима, представља „златно доба“ школства у овом крају (слика 5). Године 1960. још увек у Топлом Долу функционише петоразредна основна школа са 133 ученика у два одељења и три наставника (Петровић Благоје, Манић Светозар и Мудић Петар), као и са 40 ђака у два издвојена одељења првог и трећег разреда у Засковцима (Војчић 2006, 389). Изграђен је и учитељски дом, више него пристојна зграда за удобан смештај учитеља и учитељица из Пирота и других крајева, упућених на службовање у ово најудаљеније пиротско село. Касније креће осипање како укупног броја становника, тако и полетараца ста-

салих за срицање првих слова азбуке. Последњих шест ученика засело је у клупе школске 1986/87. године. Неоглашавање школског звона потрајаће следеће две и по деценије.

Један школски дан у Топлом Долу

Брујање аутомобилског мотора пред металном капијом намах је измаило два дечака из ониске зграде. Ученици су нестрпљиво ишчекивала свог учитеља. Рођена браћа, Срђан (2003) и Вељко (2006), основни су разлог поновном оживљавању школства у селу. Када је старији син Јовице (1965) и Зорице Вучковић, девојачки Ђошић (1974), најмлађег брачног пара у селу, стасао пре четири године за полазак у први разред, матична школа „Радоје Домановић“ из Пирота вратила је првотној намени учитељски дом (претходно га је на коришћење и основно одржавања уступила локалном ловачком удружењу) (слика 6). Наиме, све док су се дечија цика и раздраганост шездесетих и седамдесетих година прошлог века проламали великим школским двориштем, у њему је службовала неколицина учитеља. Сада је то једино место које може да понуди какве-такве услове за одвијање редовне наставе. Школске су власти чак мајци Зорици понудиле запослење са пола радног времена, у шта је улазила обавеза да брине о хигијени и загревању просторија. Десетак хиљада динара скромне плате итекако су одговарали породици скромног образовања и без гарантованих извора зараде.

На љубопитљиве погледе учитељ Тони је одговорио школарцима да ће им данас правити друштво и пратити њихово залагање на часовима професори из Ниша, што није посебно утицало на ђачиће. Дугачки ходник делио је преуређену учионицу од економске просторије и собе са креветом за учитеља, за зимске дане када је по лошем времену немогућ повратак у Пирот. Електрике у згради има, не и воде. Такође, ни мокрог чвора: за те је сврхе направљен спољни ве-це, покрај наткривене шупе за дрва (слика 7). Закорачивши у учионицу затекли смо мајку Зорицу како са наслагане камаре убацује дрвене цепанице у „смедеревац“ и чара још неразгорелу ватру. Загрејана просторија први је услов који треба да буде испуњен пред почетак наставе. Учионица као и свака друга: две клупе за ђаке и наставничка катедра карактеристичне зелене боје, као из времена реалсоцијализма. У углу, на импровизованој клупи, прастари „пентјум четворка“ са уграђеним читачем за дискове. Зидови у целости облепљени најразличитијим мотивима: исечцима из дечијих новина са мотивима из природе и друштва, историје и географије, постерима стрип и филм јунака и оригиналним ученичким цртежима (слика 8). Све наличи почетку часа као и у сваком градском одељењу, али није тако: мноштво ученика свело се на ђака „првенца“ и ђака „четвртенца“ и учитеља који реализује комбиновани час. Тако већ другу годину заредом функционишу Срђан, Вељко и Тони.

Понедељком је први час математика. На модерној табли, на којој се пише фломастером а не кредом, уредно подељени садржаји наставних јединица за

други и четврти разред: Срђану је намењена прича о претходнику и следбенику у рачунању, а Вељку сабирање двоцифрених бројева. Неколико наведених примера и празна поља за вежбање градива. У првој клупи Вељко као млађи, упија погледом учитељеве речи и прилежно преписује написано. Учитель га изводи и оставља да на табли попуни примере без решења. За то време, пажњу усмерава на старијег Срђана и упућује му питање: „Који број претходи броју 35.696, а који следи после њега?“ (слика 9). Види се да су дечаки свикли на овакву ситуацију, уредно чекају свој ред да одговоре на постављена питања или сами потражују одговоре на нејасноће. Нема повишених тонова, комуникација је добра, концентрација потпуна. Пример за примером следи, све док учитељ није у потпуности задовољан начином како је градиво усвојено. На другом часу обрађују градиво из српског језика. Учитель Тони објашњава Срђану какве су то променљиве и непроменљиве врсте речи, а Вељку чита најлепше стихове Моша Одаловића, знаног српског песника за децу и младе, како би му пластично представио шта значе акценат и темпо, као и лепо срочена реченица.

Након два часа, следи велики одмор и пауза за ужину. Још једном смо сведоци блискости која постоји између учитеља и његових ученика. Из суседне просторије Вељко доноси пешкир и сапун, а Срђан металну шерпу с чистом водом: на степеништу школске зграде, подсећајући се изреке да је „чистоћа пола здравља“, један другом помажу у прању руку (слика 10). Лиснато пециво у металним тањирима подгревају у рерни шпорета, отварају чашу јогурта и у миру обедују (слика 11).

Трећи час је посвећен темама из природе и друштва. Пригодно средини у којој се налазе, учитељ испитује ученике о планинским дивљим животињама, а двојица браће спремно одговарају да су то: вук, зец, срна, дивљи вепар, веверица, лисица, сова итд. Четврти час био је намењен физичкој култури на отвореном. Обично се тада браћа брже-боље дохвате ручно направљених дрвених голова и играју фудбал у пространом дворишту или, скупа са учитељем, скачу у даљ. Но, када је у питању лоше време, попут ситне, досадне кишице која није престајала све време нашег боравка у селу, Срђан и Вељко седају покрај старог компјутера, изаберу један од десетак дискова из футроле и посвете се омиљеним цртаћима; данас су одлучили да то буде „Симбад морепловац“. Радости нема краја, јер у породичном дому струју имају, не и телевизор; нису се стекли услови да га купе.

Учитељева запажања

Наизглед, све се одвија лако и једноставно. Далеко од тога. Повукли смо се у суседну незагрејану просторију и разговарамо са Тонијем Ристићем. О својим ученицима прича са пуно тоpline.

„С обзиром на услове у којима живе са својим родитељима, Срђан и Вељко су добра и дисциплинована деца. Паметни су и интелигентни. Срђан има

слабију радну навику, кад треба да уради домаћи код куће, увек проналази нешто интересантније што је прече да се уради у том тренутку. Изгледа да је у томе повукао на оца. А Вељко је више на мајку, повученији је, али раднији. Имао је и проблем са изговарањем једног броја гласова кад је кренуо у школу. Медицинска сестра је у предшколском периоду само једном дошла због тог проблема у Топли До и одустала од даљих долазака, јер јој је то био превелик напор. Ја сам, међутим, мимо редовног наставног програма са њим упорно радио пригодне вежбице за надомештање тог недостатка. Сада је све у реду.

Рекох вам већ, Срђан следеће године прелази у виши разред основне школе, мораће или у Темску или у Пирот. Са Вељком ће та ситуација да уследи кроз две године. Вероватно ће тада и њихови родитељи морати да промене адресу боравка. Не знам да ли ће после школовања да се врате у родно село, али ми се чини да они већ сада уочавају колико је тешко живети без школе и образовања. Можда најбоље на примеру сопствених родитеља.“

Срђана и Вељка воле сви у селу, јер су једина деца. Они се, са своје стране, труде да помогну родитељима у свакодневним активностима, али и осталим мештанима у ситнијим пословима. Не представља им проблем да учествују у припремању огрева за зиму, мада више воле да праве дрвене кућице за птице. Старијем дечаку посебан је хоби пецање пастрмке у бистрој води топлодолске реке. Неколико домаћинстава удружено чувају говеда на удаљеном пашњаку подно Бабиног Зуба до којег се једино на коњу може стићи. Стоку истерују на планину за Ђурђевдан, а враћају је назад за Митровдан. Ове је године ред био на Јовицу и Зорицу, па су Срђан и Вељко летњи распуст провели у пастирским појатама, у којима становници ових крајева у прошлости нису оскудевали (Родић 2010, 135–137). Јовица Вучковић нема потпуну основну школу, без сталног је занимања, по селу ради и помаже старијим сељанима у обављању нужних активности. Мајка Зорица, написасмо већ, упошљена је са пола радног времена као теткица за време школовања синова у обновљеној школи у Топлом Долу.

Тони Ристић је напунио четрдесет година, већ је увелико породичан човек, али се у учитељовању тек изграђује. Одговорно обавља своје школске обавезе, још се није десило да изостане с посла. Има замерке на услове у којима ради, међутим, нису му изговор да лоше обавља учитељски позив.

„Није исто радити овде у Топлом Долу и у градској средини. Видели сте какав је пут доведе, а који ја прелазим сваког дана изнова и изнова. Не жалим се, немојте погрешно да ме разумете, мора неко да ради и у истуреним одељењима у сеоским школама, само кажем да то нису исте ствари... Моје колеге из градске школе често ми кажу: ’Ми ти завидимо што радиш у истуреном одељењу’. Ја их стално позивам да зими дођу на санкање и скијање, да у пролеће уживају у природи ових крајева, али још увек нико није дошао. Ја сам се, међутим, навикао на овај крај и волим што овде долазим. Поштено да вам кажем: конкурс је био јаван и ја сам се једини јавио да будем учитељ у истуреном одељењу у најудаљенијем пиротском селу.“

После дугог и у више наврата прекиданог формалног образовања, коначно се скрасио са запослењем. Посвећен је образовању двојице дечака и не интересује се пуно за остале активности (слика 12).

„Рад са Срђаном и Вељком је специфичан. Током једног часа морам да половину времена поклоним обради градива из четвртог, а половину градива из првог разреда. Постоји план и програм који треба да буду реализовани, нема много времена за губљење. Договарамо се око свега: ако се неко разболи, па не може да дође у школу, онда им дам домаћи задатак који морају код куће да ураде или надокнадимо часове. Или, кад су часови познавања друштва, онда искористимо ову природу да објашњавамо различите појаве. А кад је физичко васпитање у питању, ако нису лоши временски услови, обавезно излазимо у природу. Навикли смо се једни на друге, добро функционисамо... Срђану недостаје једна оцена да буде врло добар ученик, само мало више труда да уложи и не би имао никаквих проблема. Колико могу, родитељи их терају да раде и испуњавају своје школске обавезе.“

На наша питања о заступљености наставних и ваннаставних садржаја посвећених унапређивању ученичког знања о културним достигнућима сопственог народа и припадника националних мањина, Тони је неодлучан у одговору. О културној историји пиротског краја збори им најпре преко преосталих сеоских артефаката: споменика изгинулим учесницима рата, напуштене граничне карауле, надгробног спомена у црквеном дворишту итд. Не либи се да призна како је много о сеоском атару дознао од својих ученик. Срђан и Вељко до танчина познају сеоске стазе и богазе, које су упознали испомажући родитељима и осталим сељанима у свакодневним пословима, па је тако био у прилици да први пут види *Пиљски водопад*, удаљен четири километра јужно од Топлог Дола. Ради се о трећем по висини водопаду у Србији (64 метара)² са две каскаде, смештеном у шумовитом и неприступачном пределу испод врха Пиљ (1.467 метара надморске висине). Открио га је јавности нишки планинар Владимир Манић 2002. године, иако се његовој лепоти локално становништво дивило деценијама пре тога. У близини су и водопади Чунгуљски скок и Куртулски скок.

У оквиру предмета „Свет око нас“ у прилици је да их упозна са чињеницом да српски народ представља већинско становништво у земљи у којој живе и да су им врло често прве комшије и припадници других националности. Како то изгледа на конкретном примеру, помогло му је сазнање о јединој ромској породици у селу. Витко, бивши радник шумског газдинства, има простран дом у Пироту, али летње месеце проводи у сеоској кућици у Топлом Долу, најпре ради болешљиве супруге којој прија планинска клима. „Витка Циганина“ сви познају и лепо споређују са њим кад год им дође у комшилук. Остали мештани су по етничкој припадности Срби, нема ниједног Бугарина, без обзира на близину природне границе са Бугарском.

² Први је водопад Копрен, такође на Старој планини, висок 103 метра, а други седамдесетметарски Желоварник на Копаонику.

Спрега између локалне сеоске заједнице и школе не постоји, чак ни у случају обележавања значајнијих датума. Из редова остарелог становништва одавно нема иког ко би подстакао социјални активизам. Сви су се навикли да деценијама гледају у напуштenu школску зграду, препуштenu зубу времена и лошим људским навикама. Заборављене су раније везе и обичаји. На учитељу је да и у том сегменту деловања уложи ванредни труд.

„Кад је Савиндан, ми спремимо пригодан програм овде у школи. Док још нисам дошао да радим у Топли До, у школу су долазила деца из суседног села Рудиња и они су одлазили тамо. Ја хоћу да тако нешто сада организујем са колегом из Церове, да његови ђаци дођу нама у посету овде у Топли До, да доведу и учитеља и децу из Рудиња. Имао сам идеју да организујемо садњу неког дрвећа у простору овог нашег дворишта.“

Људи су окренути себи, обично истерају стоку на испашу у раним јутарњим сатима и враћају се пред залазак сунца. Настава је увелико текла када је поред школе прошло омање стадо оваца на чијем челу је ишао сеоски кмет Бошка Цветков са супругом Љубинком. Кажу да су чули за новог учитеља, али да се још увек нису упознали са њим, не стижу. Док они обаве пастирска посла, учитељ је већ увелико окончао часове и вратио се у Пирот. У згради негдашње задруге приватник је отворио продавницу – исту такву држи и у суседним Засковцима – па је час тамо, час овамо, никад се не зна хоће ли вас у потреби дочекати замандаљена врата. Свега тога свестан је и Тони Ристић. Никада није избегао да притекне на упућени позив за помоћ.

„Не мешам се пуно у свакодневни ритам сеоског живота, јер је ово једна прилично неразвијена и неперспективна средина. Људи тешко живе, притиснути су својим проблемима и ја им ту не могу много помоћи. Наравно, никада нисам одбио да снабдем мештане неопходним намирницама из Пирота, кад ми се за тако нешто обратe, да им купим неопходне ствари или материјал, хлеб и цигарете. Зашто да то не учиним кад већ долазим сваког дана из града у село? Кад им тако изађем у сусрет, ја сматрам да је то хумано понашање са моје стране...“

Сваке друге среде у село долази возило хитне помоћи са медицинском сестром, имају једну преуређену просторију која се сматра сеоском амбулантом. Међутим, они им само препишу лекове, а учитељ је ту да те исте лекове набави у градским апотекама и снабде их.“

Штавише, изражава и дозу критичности према појединим особинама које је уочио за ово кратко време боравка међу Топлодољанима.

„Не желим само да критикујем, али имам утисак да људи у овом крају имају неке лоше особине, на пример, много се свађају. Породице у селу међусобно се свађају око сеоских међа, а често се свађају и укућани унутар једне породице.“

Није споменуо претерано трошење алкохола, честог пратиоца свакодневице девастираног руралног залеђа, али то није измакло вредним изучаваоцима

историје и традиције пиротског краја. Тако је Драгољуб Златковић (2012, 59), бележећи међусеоске ругалице о пијанству, оставио траг како Топлодољане виде, макар и претерујући у таквим оценама, комшије из околине:

„Ајде, ајде, ви Топлодољци. Топлодољци се напију од чепат.“³ (Засковци. За Топли До).

Де ви, како Топлодољће сте, пијанице. (Засковци. За Топли До).

Жене Топлодољће пију, на стурају шеміје и ваљају се низ пұт (Засковци. За Топли До).

Највише пију жене у Осмаково. А Топлодољће пију сасвє канту и сасвє цедило, на грабци. (Пирот. За Осмакову и за Топли До).

Топлодољка ка пјде у-поље или на појату, она сврне с љуљћу у кавену прво, на једно чоканче испіје, а другото мұне у љуљћу и настави куде је пошла. (Засковци. За Топли До).“

Да ли због навика које нису за похвалу или због апатије која је давно прожела сваку пору битисања планинаца заборављених од свију, село је изгледа прихватило сопствену тужну судбину и наставило да живи непромењеним темпом, не посвећујући довољно пажње труду сеоског учитеља. Јовица и Зорица природно су упућени на сарадњу, јер се ради о њиховој сопственој деци. Зорици се приде посрећило да за надгледање синова прими и који динар од државе. Школа уредно купује дрва за огрев, а Јовици није тешко да их нацепа и сложи у шупу. Нажалост, за две године, силом прилика, Вељко ће кренути стопама старијег брата, родитељи ће заменити место боравка адресом у Темској или Пироту, а школска управа угасиће „школу за два ђака“ у Топлом Долу. Надамо се да иста судбина неће задесити и „учитеља за два ђака“.

Закључак

Комбинована одељења представљају нарочит вид организације образовно-васпитног процеса који од наставника захтевају посебне компетенције и креативност (Стевановић и Ђорђевић 1981; Продановић 2002; Шпијуновић 2003). Он мора да води рачуна о индивидуалним и узрасним разликама ученика и према њима коригује методе и облике наставе. Стратегија рада у комбинованим одељењима у последњим деценијама у Србији нарочито је изражена у сеоском школству, а подстичу је процес миграције из руралних у урбане просторе, односно смањење школске популације. Тзв. *патуљастих* школа биће све више у српској просвети, а позиција учитеља у њима сложенија и одговорнија. Посебан куриозитет представља опредељивање матичних школских управа да на место учитеља у истуреним одељењима постављају младе и необучене особе, које у њима стичу прво радно искуство. Томе се придодају и махом незадовољавајући материјално-технички услови (лоше грејање, дотрајале ин-

³ Звездицом су означени примери који се скандирају, или се скандирају њихови делови у којима је поента, како би се појачала убојитост ругалице.

сталације, недостатак унутрашњих санитарних просторија, скроман намештај у учионицама, застарела наставна средства и помагала, дотрајали рачунари) и лоше комуникацијске везе између матичне школе и испоставе.

Основна школа „Душан Радовић“ из Пирота спремно је реаговала на потребу ревитализације школског живота у Топлом Долу. Зграду учитељског дома, изграђену средствима самодоприноса током друге половине двадесетог века и у међувремену уступљену на коришћење и одржавање ловачком удружењу, скромно су обновили и обезбедили основне услове за боравак и рад учитеља. За хладне зимске дане купили су дрвну грађу, у којој овај крај не оскудева и упослили мајку двојице топлодолских дечака стасалих за почетак основношколског образовања, да брине о обезбеђивању неопходних услова за одвијање школске наставе. Коначно, запослили су Тонија Ристића, образованог учитеља из Пирота, омогућивши му да реши важно егзистенцијално питање и исказа се као одговоран, креативан и аутономан педагог.

Срђан и Вељко показали су се као васпитана и дисциплинована сеоска деца, захвална што не морају да пешаче десетине километара до удаљене школске зграде, као што је случај са вршњацима из појединих села. Заволели су учитеља преданог задатку организовања и извођења интерактивне наставе за двојицу ученика различитог узраста. Комбинујући директни и индивидуални рад у организацији часа, упознао се са њиховим могућностима и развио методе и технике усмерене на успешно савладавање школског градива. Срђан ће следеће јесени у виши разред у Темску или у Пирот, но остаће Вељко да учи уз свог учитеља још две школске године. Не сумњајући да ће даљим стручним усавршавањем постати успешнији педагог, Тонију Ристићу препоручујемо да се у школском раду ослони не само на школски актив матичне пиротске школе, већ и на струковна удружења, као што су *Савез учитеља Србије* и *Учитељско друштво*, што до сада није чинио у учитељском раду, делом и из неискуства.

Опстанак малих сеоских школа може да успори „пражњење“ српског руралног залеђа, иако су досадашње мере рационализације школске мреже готово по правилу укључивале гашење наведених организационих облика основног образовања (Трнавац 1990; Спасојевић и Симеуновић 2012). Са своје стране, пак, одлазак учитеља и гашење последњих просветних установа симболично су представљали одустајање друштвене заједнице од бриге за даљи привредни и културни развој села и његово тихо одумирање. Сеоске школе нису постојале само због деце, већ су задовољавале образовне потребе целокупног становништва сеоских подручја.

Топли До у пиротској општини парадигматичан је пример овакве погубне политике државних власти. Нажалост, ревитализацији, стабилизацији и демографској обнови невелике планинске заједнице неће допринети једино подршка друштвеној улози и педагошкој функцији „мале школе“. Она мора да се усклађује са дугорочном визијом перспективе овог краја. Места за тако нешто има. Постојећи трафо за потребе планинског одмаралишта на Бабином Зубу сведочи о близини скијашких стаза. Главни ток Топлодолске реке погодан је за спортски риболов због вирова који су иделано склониште поточне пастрмке

(Blagojević, Plavšić i Potić 2008). Амбијенталне вредности Топлог Дола могу да буду искоришћене за активирање руралног и екотуризма (обилазак аутентичног локалног колорита и природних резервата, боравак у сеоским домаћинствима са категорисаним смештајем), уз одржавање равнотеже између заштите природе и потреба изградње туристичких објеката (Dragović, Todorović i Stanković 2011). Посебно интересантно подручје јесте трансгранична сарадња суседних пограничних области, захваљујући изградњи Коридора 10 (Стојановић и Манић 2009). Скупа са осавремењивањем мреже локалних и регионалних путева и других инфраструктурних објеката омогућиће се повезивање насеља у суб-планинском делу Старе планине и повратак младих људи у овај животни простор. А тиме и ђаке прваке које ће дочекивати учитељи у реновираној школи и учитељском дому. У супротном, старачка домаћинства у Топлом Долу сећаће се Срђана и Вељка као последње сеоске деце.

Литература

- Blagojević, Borislava, Jasna Plavšić i Olivera Potić. „Računske velike vode Toplodolske reke u profilu Topli Do“. *Zbornik radova Građevinsko-arhitektonskog fakulteta* 23 (2008): 159–172.
- Војчић, Драгослав. *Народне школе у пиротском крају 1918–1941*. Пирот: Завод за социологију развоја села, 1998.
- Војчић, Драгослав. *Народне школе у пиротском крају 1878–1914*. Пирот: Виша школа за образовање васпитача, 2003.
- Војчић, Драгослав. *Основно школство у пиротском крају*. Пирот: Виша школа за образовање васпитача, 2006.
- Глигоријевић, М. и М. Девеџић. *Програм промоције и развоја туризма у општини Пирот*. Пирот: Општина Пирот, 2006.
- Dragović, Ranko, Marina Todorović i Stevan M. Stanković. ”Mogućnosti za razvoj održivog turizma na Staroj Planini“. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 91, 1 (2011): 87–116.
- Златковић, Драгољуб.. *Ругалице и њима сродни облици у традицији пиротског краја и суседних области*. Пирот: Народна библиотека у Пироту, 2012.
- Потпис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*. 2012. Београд: РЗС.
- Продановић, Љубица. *Директан рад учитеља са ученицима у комбинованом одељењу*. Београд: Едука, 2002.
- Родић, Зоран. „Народно градитељство и становање у Пироту и околини.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, 1 (2010): 109–142.
- Спасојевић, Перо и Владо Симеуновић. „Комбинована одјељења – педагошки изазов савременог система образовања (Како сачувати сеоске 'патуљасте' школе?).“ *Нова школа* 9–10 (2012). Доступно на: <http://www.pfb.unssa.rs.ba/Casopis/Broj910/11SpasojevicSimeunoivic.pdf>

- Стевановић, М. и Ђорђевић Д. *Организација наставе у комбинованим одјељењима*. Горњи Милановац: Дјечје новине, 1981.
- Станојевић, Жаклина и Емилија Манић. „Одрживи рурални развој и прекогранична сарадња.“ *Гласник српског географског друштва* 89, 2 (2009): 43–64.
- Стојковић, Драгана. „Насеља и становништво општине Пирот – осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, 1 (2010): 11–108.
- Todorović, Dragan. Rajko Glišović: „A Priest from Temska (Pilot).“ In *A Priest on the Border*, edited by D. B. Đorđević, D. Todorović and M. Jovanović, 221–235. Niš: YSSSR and Faculty of Mechanical Engineering at the University of Niš, 2013.
- Трнавац, Недељко. *Мале сеоске школе – шансе за опстанак и даљи развој*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета и НИРО *Дечје новине*, 1990.
- Шпијуновић, Крстивоје. *Рационализација рада у комбинованом одјељењу*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу, 2003.

Фотографије



Слика 1. Крајолик према Топлом Долу



Слика 2. Црква у Топлом Долу, заједно са спомеником Кости Младеновићу-Гаги у црквеном дворишту



Слика 3. Девестирана зграда некадашње основне школе



Слика 4. Надежда Станковић и Бранислава Џунић,
учитељице у Топлом Долу по завршетку Другог светског рата (Војчић 2006, 361)



Слика 5. Ученици првог и трећег разреда у Топлом Долу са учитељем Драгославом Војчићем, 1954. године (Војчић 2006, 337)



Слика 6. Зграда учитељског дома, истурено одељење ОШ „Душан Радовић“ из Пирога



Слика 7. Мокри чвор постоји, али изван зграде



Слика 8. Амбијент учионице у којој се одвија настава



Слика 9. Са часа математике



Слика 10. „Чистоћа је пола здравња“ подсећа учитељ своје ученике



Слика 11. Ужина у време великог одмора



Слика 12. Интервјуер и интервјуисани

Драган Тодоровић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ивана Илић Крстић
Универзитет у Нишу
Факултет заштите на раду

ТОНИ РИСТИЋ: УЧИТЕЉ-ПУТНИК У „ПАТУЉАСТОЈ“ ШКОЛИ У ТОПЛОМ ДОЛУ (ПИРОТ)

Резиме

Рад је проистекао из интервјуа са Тонијем Ристићем, учитељем у „школи за два ученика“ из Топлог Дола, истуреном комбинованом одељењу пиротске основне школе „Душан Радовић“. Без много наставног искуства, али са много љубави за рад са децом, прихватио се свакодневног путовања до најудаљенијег планинског села зарад образовања јединих преосталих школараца, рођене браће Срђана и Вељка Ђошића. Забележена су његова запажања о раду у сеоској школи на ободу Старе планине, природној граници са суседном Бугарском, као и размишљања о специфичностима живота у пограничју.

Кључне речи: Тони Ристић, учитељ, Топли До, Пирот, југоисточна Србија.

TONI RISTIĆ: A TRAVELLING TEACHER IN A “MINISCULE” SCHOLLIN TOPLI DO (PIROT)

Summary

The paper is a result of the interview with Toni Ristić, a teacher in “a school for two pupils” from Topli Do, a remote combined class of the elementary school “Dušan Radović” from Pirot. Without much teaching experience, but with a lot of love for working with children, he has accepted to travel every day up to the most remote mountain village for the sake of education of the only pupils left, brothers Srđan and Veljko Đošić. The paper records his observations on working in a country school on the slopes of Balkan Mountains, a natural border with the neighbouring Bulgaria, as well as his thoughts on the specificities of the life on the border.

Key words: Toni Ristić, teacher, Topli Do, Pirot, Southeastern Serbia.